

## Retrospektivna izložba arhitekta Lazara Kuzmanova

Povodom dodele Nagrade za arhitekturu "Đorđe Tabaković" za 2019. godinu  
Muzej savremene umetnosti Vojvodine 1 – 17. novembar 2019.

INTERVJU: Arhitekta Lazar Kuzmanov

### Arhitektura je život, a život je borba

Razgovor arhitekta Lazara Kuzmanova i istoričara umetnosti Vladimira Mitrovića  
1. decembar 2016.  
sala *Kulturnog centra Beograd*

**Uvek mi je bilo zanimljivo kada čujem tezu da se arhitekta rađa, kako kažu jedni, ali i onu drugu da se arhitekta postaje. Kada si ti uopšte počeo da razmišljaš o arhitekturi i kako si se odlučio za studije arhitekture?**

Čini mi se onoga trenutka kada sam postao svestan svog okruženja. Od najranijih dana sam znao šta je arhitektonska struka jer je moj stric bio arhitekta, a potom je i moje srednjoškolsko obrazovanje bilo u vezi sa arhitekturom. Kada sam upisao Arhitektonski fakultet u Beogradu, penjući se onim raskošnim stepeništem, mislio sam da sam Mis van der Roe, kao i svaki brucš. Smatrao sam to neverovatnom srećom u životu. Jer, od najranijeg detinjstva sam razmišljao da studiram arhitekturu a privlačio me je naravno i Beograd. Kada sam diplomirao 1995. godine ipak sam odlučio da ga napustim pošto je postao nešto sasvim drugo, kao da to više nije bio onaj grad sa mojih studija i da je prestao da liči na sebe.

**Ubrzo po povratku u Novi Sad započinješ rad u gradskom Urbanističkom zavodu, gde nisi ostao dugo. U isto vreme, zajedno sa kolegom sa studija Iljom Mikitišin, započeo si projektansku aktivnost učešćem na nekoliko arhitektonskih i arhitektonsko-urbanističkih konkursa. Usledile su i prva priznanja...**

U vreme povratka u Novi Sad bio sam jedini diplomirani arhitekta na birou rada, što iz današnjeg ugla izgleda skoro nemoguća činjenica. U Urbanističkom zavodu sam stekao prva iskustva i sliku o urbanizmu, gradu i problematici urbanog prostora, što mi je u kasnijem radu dosta pomoglo. U isto vreme Ilja se takođe vratio sa studija u Novi Sad, tako da smo se prepoznali ne samo kao kolege sa studija već i po nekim zajedničkim arhitektonskim afinitetima. Zajedno smo shvatili da nam je projektovanje primarni cilj i da smo jako zagrejani za tu ideju. Kroz konkurse na kojima smo učestvovali, zajednički smo započeli potragu za svojim mestom i svojim arhitektonskim izrazom. Tadašnja arhitektonska scena u Novom Sadu je bila u dosta zapuštenom stanju, trajale su velike promene u delovanju državnih projektnih biroa pred gašenje, dok su generacije starijih arhitekata bile na pragu odlaska u penziju i nezainteresovani za unošenje bilo kakvih novina u svoj rad. U takvom okruženju smo započeli rad sa nekim novim vizijama arhitekture, pa smo uz mnogo napora ipak brzo uspeli da isplivamo na površinu i privučemo pažnju svojim konkursnim projektima, što je za nas bilo novo i skoro neverovatno iskustvo koga nismo ni bili do kraja svesni. Na jednom od prvih konkursa na kojima smo učesvovali, za Cepter centar u Banja Luci (2000), dobili smo otkup, što nam je bila velika satisfakcija za naporan rad ali i motivacija za nastavak projektanske aktivnosti. Pomenuo bih i konkurs za poslovnu zgradu Novosadske banke u Novom Sadu (2001) na kojem smo osvojili otkup kao i konkurs za urbanističko-arhitektonsko rešenje centralnog bloka u Kikindi (2002) gde smo osvojili prvu nagradu. Iz iste godine potiče i jedna zanimljiv konkurs za poslovno-tržni objekat u centralnoj gradskoj zoni Novog Sada, u blizini gradske kuće, gde i pored osvojene prve nagrade, investitor, koji je sam raspisao konkurs, nije nažalost prepoznao vrednost našeg projekta i odlučio se za drugi, znatno konzervativniji projekat. Pored razočarenja i žaljenja što nismo uspeli da obezbedimo izvođenje ove kuće zadovoljstvo je bilo što iste godine, na beogradskom Salonu arhitekture, dobijamo nagradu za projekat interpolacije novog objekta u staro gradsko jezgro. Samo šest godina posle diplomiranja dobijamo nagradu Salona koji je bio kultno mesto srpske arhitekture. Ovi

konkursi su za nas, tada mlade arhitekthe, predstavljale veliki zamajac ali i dokaz da možemo pa i moramo da nastavimo rad na projektovanju.

**Kakva su bila prva iskustva sa izvedenim objektima i kakav je ustvari osećaj videti svoje crteže materijalizovane u kuće?**

Prva izvedena kuća u Novom Sadu bila je stambena zgrada u ulici Alekse Šantića, gde smo, kroz jedan mali zadatak, ostvarili veliki uspeh. Posebno kod običnih ljudi, koji su pozitivno reagovali na neke novosti koje je ta kuća donela, ali i kod stručne javnosti željne novih momenata na novosadskoj arhitektonskoj sceni što je i kulminiralo kada smo dobili godišnju Nagradu grada Novog Sada za arhitekturu.

**Otprilike u isto vreme dobijaš poziv od pokrajinske Vlade da preuzmeš resor urbanizma. Da li si bio svestan, sa tog (visokog) mesta, koliko obični ljudi nisu upućeni u složenu problematiku prostora koji ih okružuje?**

Kao što sam 1995. godine "pobegao" iz Beograda, tako sam pristupio i toj profesionalnoj funkciji. Ni danas nisam siguran da li je to bio dobar ili loš potez. Verujući da arhitektura pripada važnim društvenim aktivnostima organizovao sam promenu naziva sekretarijata koji postaje zadužen ne samo za urbanizam već i za arhitekturu, što je svakako bila velika novost u pokrajinskoj upravi. Tamo sam se bavio prostorom ali i politikom koju sam hteo da iskoristim za neke pozitivne pomake. U vreme mog boravka u pokrajinskoj Vladi usvojeno je nekoliko veoma važnih prostornih dokumenata za Vojvodinu. Ipak, ubrzo sam počeo da se vraćam arhitekturi i da se bavim nečim što je tada bilo moguće a to je stambena arhitektura. Neke od objekata koje sam tada radio bili su znatno drugačiji od svega što je bilo tadašnja praksa i ljudi su to prepoznavali.

**U Novom Sadu se u okvirnom period 2004-2008. desio veliki graditeljski procvat kada je podignuto na desetine pa i stotine stambenih objekata dok su arhitekti najzad dobili priliku za više posla. Nažalost, po mom mišljenju, većina autora tu šansu nije iskoristila na pravi način jer je produkcija bila dosta uniformisana pa i siva tako da su se tvoji objekti, svojim originalnim i atraktivnim izgledom, značajno isticali.**

Za arhitektu je, po mom mišljenju, veoma važno pa i obavezno da bude kritičan, čistog uma kao i da javno zastupa svoje stavove. Nažalost, kako si i sam rekao, najveći broj objekata iz toga doba rađen je bez ideje i želje da se učini neki iskorak iz ustaljene, sumorne arhitektonske prakse. Novosadski autori su tada propustili šansu da stvore jednu novu arhitekturu koja će oplemeniti nove delove grada. Ja lično sam hteo da pokušam da dam identitet svojim novim stambenim zgradama koje su bile uglavnom interpolacije kao i da malo razigram fasadne mase kao i da ih učinim plastičnijim, pa i originalnijim.

**Usledili su i novi projekti, sa novim zadacima...**

Prvi projekat u kome sam izašao iz stambene arhitekture bio je Hotel "Aleksandar" koji je ujedno bio i početak mog samostalnog rada. Sam objekat, kao vrsta manjeg gradskog hotela, zahtevao je i kompleksniji pristup prvenstveno zbog specifične funkcije, čemu sam dodao neke nove ideje u materijalizaciji i uz razumevanje investitora uspeo sam da artikulišem jednu, za mene, posve novu arhitekturu što mi je mnogo značilo i na ličnom planu. Čini mi se ujedno da sam sa hotelom nastavio i neki svoj ličan razvojni put. Postoji izreka sa kojom se u potpunosti slažem da prvih pet godina arhitekta krade od drugih a posle krade od sebe.

**Tvoj rad u Društvu arhitekata Novog Sada (DaNS) obeležio je svojevrni aktivizam u čemu si, sa okupljenom ekipom, uspeo da pomeriš i unaprediš njegove, tada već pomalo zamrlu aktivnosti. U isto vreme dosta si angažovan i oko ostalih društvenih pitanja vezanih za arhitekturu, prvenstveno oko osnivanja komore...**

Odmah da kažem da Komora arhitekata Srbije jednostavno mora da postoji, što još uvek nije slučaj. Arhitekti su u Srbiji i dalje profesionalno nezaštićeni, ne postoji čitav niz osnovnih odredbi, od moralnog kodeksa do jedinstvenog cenovnika usluga, što nas svrstava u zemlje koje nemaju osnovne profesionalne uslove za razvoj arhitekture i korektan odnos prema samim arhitektima. Kada je reč o DaNS-u on je našom kolektivnom energijom uspeo da nastavi nekadašnji polet kao i da društvo bude veoma produktivno. Na prvom mestu je časopis koji je, uz stabilno finansiranje, odličan uređivački koncept i dizajn, uspeo da se nametne kao najkvalitetniji srpskih arhitektonski časopis koji je na pravi način odražavao stanje u različitim vidovima arhitektonskog stvaralaštva, od projektovanja do istoriografije. Pored časopisa, koji je izlazio u ustaljenom ritmu od četiri puta godišnje, skoro punih osam godina. Uz pomoć eminentnih saradnika iz čitave zemlje ali i inostranstva, časopis je postao na neki način glasilo ne samo novosadskih arhitekata već i čitavih generacije istraživača i aktera savremene srpske arhitekture. Društvo je bilo skoro svakodnevno angažovano, od oživljavanja Novosadskog salona arhitekture, preko prisustva u javnosti, do organizovanja konkursa kakav je, recimo, bio veliki međunarodni konkurs za novu zgradu Muzeja savremene umetnosti Vojvodine (MSUV), koji je, na žalost, ostao samo u koricama kataloga, voljom političara jer nisu prepoznali potencijal i vrednost jednog takvog projekta. Meni lično angažovanje u Društvu donelo je i dodatni elan da se još žešće i jače bavim arhitekturom.

**Negde u to vreme osnivaš i svoj projektni biro "Kuzmanov and Partners", u kome okupljaš mlade arhitekate – Dragana Konstantinović, Miljan Cvijetić. Kakvo je bilo iskustvo u kolektivnom radu?**

U arhitekturi kao složenom stvaralačkom procesu timovi i timski rad su sasvim uobičajena pojava, koja je čak i neophodna. Poznato je da dobar tim sa dobrim idejama donosi kvalitetne rezultate. U svom birou sam uspeo, bar za neko vreme, da okupim nekoliko po mom ubeđenju najkvalitetnijih studenata sa novosadskog fakulteta i da započnemo zajednički da razmišljamo, radimo i eksperimentišemo. Kada je reč o timskom radu pomenuo bih i moje desetogodišnje iskustvo rada na novosadskom Arhitektonskom fakultetu gde sam došao na poziv prof. Ranka Radovića i gde sam učestvovao u nastavi do pre par godina ali je sada saradnja prekinuta. Novosadska škola je do sada iznedrila veliki broj mladih arhitekata koji su, u većini slučajeva, danas bez iskustva i posla. Mada su neki uspeli da se pronađu u arhitekturi ali i dizajnu, kod nas i u inostranstvu. Kvantitet uvek mora da rodi kvalitet, mada kada sam se upisivao na beogradski Arhitektonski fakultet, u čitavoj Srbiji je bilo oko 120 studenata arhitekture dok ih je danas pet puta više.

**Ekološki centar u Sremskim Karlovcima je jedinstven objekat te vrste koji su rado prihvatili i njegovi stalni posetioci ali i građani tog uspavanog sremskog gradića. Kakvi su bili uslovi njegovog nastanka?**

Ekološki centar je jedan od objekata koji sam radio zajedno sa mojim saradnicima. Reč je o kući smeštenoj na samom rubu zaštićene zone Sremskih Karlovaca gde je režim zaštite na najvišem nivou. Uspeli smo da kolege iz nadležnog Zavoda za zaštitu spomenika ubedimo u potrebu osavremenjavanja određenih objekata u ovakvim zaštićenim zonama jer se na taj način one najbolje promovišu i čuvaju. Ustvari, u Ekološki centar dolaze deca iz čitave zemlje da bi se, između ostalog, upoznavala sa graditeljskim nasleđem, učila o njemu i shvatala njegovu opšte društvenu vrednost. U koncepciji ove kuće primenili smo jednu vrstu promenljivosti fasadnih masa a uspeli smo i da umnogome dinamiziramo jednu, relativno običnu i uobičajenu, arhitekturu jednostavnog ritma.

**Zgrada "Pin Computers", smeštena na ulazu sa autoputa u Novi Sad, odmah po izgradnji privukla je veliku pažnju domaće ali i inostrane javnosti. Dobila je i više priznanja i nagrada na salonima arhitekture a ubrzo je i publikovana na prestižnom sajtu koji prati savremenu svetsku arhitekturu ([www.archdaily.com](http://www.archdaily.com)). Kakva su ti bila iskustva u radu na ovom, za naše prilike, izuzetno atraktivnom objektu?**

“Pin Computers” je bio objekat koji sam radio sa jednim, najzad, prosvećenim investitorom koji su, moram priznati, jedan poseban soj i sa njima je često teško funkcionisati. U ovom slučaju bio je to jedan softveraš koji je odmah rekao da hoće da pravi kuću od čelika, modernu i transparentnu. Tada sam se prvi put suočio sa čeličnim konstrukcijama sa kojima do tada nisam imao nikakva iskustva. Sebi sam dao zahtevan zadatak da tu čeličnu konstrukciju učinim delom arhitektonske estetike (da kost postane koža). Hteo sam takođe da unutrašnja transparentnost, koja je u ovom slučaju očita, bude vidljiva i sa jedne i sa druge strane, odnosno spolja i iznutra. Zato mi je drago da je ova kuća dobila 2010. godine nagradu Saveza arhitekata Srbije za najbolji izveden objekat. To je, ustvari, dvobrodna građevina različite materijalizacije koja je u formi smaknuta zbog razdvajanja unutrašnjih funkcija. Mada se ne bavim enterijerom ovde sam hteo da stvorim to jedinstvo sa arhitekturom i da proizvedem efekat da sam enterijer postaje arhitektura. Pokušavam da svakoj kući koju projektujem usadim duh i iznutra, dok je sve ostalo samo nadgradnja osnovne ideje koju materijalizujem. Čini mi se da je ova kuća jedan od mojih najkompleksnijih objekata.

**Posle poslovne zgrade “Pin Computers” usledio je niz stambenih objekata u kojima si, čini mi se, još više radikalizovao fasadnu strukturu što je dalo visoke umetničke rezultate. Kako je u tim slučajevima tekla komunikacija sa investitorima?**

Objektivno investitori u manjim sredinama raspolažu sa manje sredstava i teško je izboriti se za svoju arhitekturu u koju treba, eventualno, dodatno ulagati. Retko se u stambenoj arhitekturi dešava da mi investitor daje sasvim određene ruke a kada dođe do toga pokušavam da sprovedem svoje zamisli, što mi, iskreno govoreći, nekada i ne uspeva. U određenim primerima pribegavao sam i nekim vizuelnim efektima koji bi kuću oslobodili težine, recimo, postavljajući je na sasvim prozirno, zastakljeno prizemlje ili nekim kombinacijama boja, pojačanim horizontalnim masama i sl. Stambena zgrada u ulici Vase Stajića je objekat na kojoj sam u toku projektovanja i izvođenja imao odlicnu saradnju sa investitorom što je rezultovalo odličnom arhitekturom i nagradom na Salonu arhitekture u Beogradu i drugom nominacijom (posle Pin computersa) za nagradu Evropske unije za savremenu arhitekturu – MIES VAN DER ROHE. Fasadnom igrom punih masa u prozorskih otvora, ostvario sam estetski doteran arhitektonski izraz, odnosno “matematičku rasparanost” fasade kako je to okarakterisao ziri Salona arhitekture. Ovaj veoma zapazen objekta kod novosadske javnosti mi je i najdrazi arhitektonski objekat u dosadašnjoj karijeri. Razlog zašto sebe smatram još uvek mladim arhitektom, mada to objektivno nisam, je moj pristup svakom novom objektu koji je isti kao pristup prvom. Svaki put sa istom radošću počinjem, sa istom mukom u stomaku radim i sa žaljenjem završavam svaku svoju kuću. To je neki lanac događaja i osećaja u kojima se faktički stalno nalazim. Sebe smatram velikim kritičarem, pa stoga i često nisam zadovoljan postignutim rezultatima. Ipak, tavak stav daje mi uvek novu snagu da se kod svakog sledećeg objekta dodatno borim. To je, ujedno, po mom mišljenju, nagon i energija koju svaki arhitekta treba da oseća u svom radu.

**Dublji i širi kontekst nastajanja nekog arhitektonskog dela ostaje najčešće skriven različitim slojevima uticaja. Stambena zgrada na uglu Železničke i Sremske ulice (nekadašnje “Sidro”) pojavila se uprkos opštem, dosta problematičnom, trendu stanogradnje u Novom Sadu. Šta je pozadina tog objekta i kako ovakva, za grad posve netipična, arhitektura nastaje?**

Čitava pozadina priče projektovanja i izgradnje tog objekta je sam investitor. Prethodnom zgradom smo dobili nagradu Salona arhitekture u Beogradu i on je očekivao, opet, “spektakularnu” arhitekturu, što u ovom slučaju nije bilo tako jednostavno. U slučaju objekta u ulici Vase Stajića imali smo otvoren budžet, a ovde nam je rekao da nemamo mnogo para, ali da moramo napraviti nešto drugačije; mora biti svežije, i mora biti ono što je karakteristično za njegovo poslovanje – da radi drugačije stvari. Uvek postoji dug proces od same ideje do realizacije – onoga što se na kraju fotografi še i prikazuje na salonima. On je često bolan i dugotrajan, i psihološki, na razne načine, naporan. Mene je uvek oduševljavalo kada dobijem projektni zadatak i temu ugaone kuće, nekako su me te ugaone kuće uvek inspirisale i terale da

mislim drugačije. Ova ugaona kuće je utoliko specifična, jer su definisani svi uslovi i uglovi. Karakteristika rada u Novom Sadu je da se niko (urbanisti) ne bavi analizom i jedinstvenošću pojedinih zona, te je ovo bio lakši posao – nisam imao neke određene ambijentalne karakteristike koje sam morao da ispoštujem. Čitava analiza započinje od odnosa kubusa, postamenta, elemenatana fasadi. Onda počneš da gradiraš te oblikovne elemente i razmišljaš šta želiš od same zgrade, a paralelno sa tim pokušavaš i da organizaciono izdejtvuješ da ti stanovi, koji su unutar arhitektonske opne, imaju smisla. To je vrlo često najosetljivije mesto. Pitanje arhitektonske slobode je u velikoj meri ograničeno funkcionalnim zahtevima stanova i projektnim zadatkom koji zahteva stanove određene kvadrature, što može da se reflektuje vrlo negativno na samu fasadnu opnu. Sama kuća je bila tog tipa da je dosta uzak sam trakt, te sam imao priliku da ne projektujem duboke stanove, nego linearne, uz fasadu, što je omogućilo igru sa otvorima, lođama, i da se na fasadi uspostavi neki ritam. Pokušavao sam i da pravim neku “matematiku” sa razdvajanjem spratova i pravljenjem različitih šliceva na fasadi, što sam dobio ponavljanjem svakog drugog sprata, u funkcionalnom smislu. To prouzrokuje tokom gradnje malo veće probleme, ali je sve to ispoštovano od strane investitora. I na kraju, ona klasična priča, šta ćemo za fasadu: imamo jedan bazis kuće i mase. Ta opeka koju sam izabrao je lepa i dobro je legla, kao neki postament cele kuće. Dobili smo mogućnost da projektujemo kuću bez prepusta, što je fenomenalno! Imao sam samo tu neku sitnu plastiku od 40-50 cm uz Sremsku ulicu. Čim nema prepusta, u oblikovnom smislu imaš monopol, imaš mogućnost da imaš jednu masu, koja je pločasta, a ne segmentisana zahtevima za pedeset posto prepusta. Sad kad imaš taj bazis i beli kubus, i kada ti investitor omogući da gore umesto nekog dupleksa napraviš ravne krovove, onda u nekom sadejstvu tih ideja možeš da izradiš kuću koja je zanimljiva.